

TIJORAT BANKLARIDA KREDIT OPERATSIYALARI HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20273591>

Ilmiy rahbar: Arziboyeva Ravzaxon Sattarovna

Andijon davlat texnika instituti

“Buxgalteriya hisobi” kafedrası katta o‘qituvchisi,

Ikramov Ibroximjon Baxodir o‘g‘li

Andijon davlat texnika instituti

“Iqtisodiyot va boshqaruv” fakulteti

“Bank ishi va audit” yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Email: ikramovibrohimjon@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada tijorat banklarida kredit operatsiyalari hisobini takomillashtirishning nazariy va amaliy asoslari keng yoritilgan. Kredit jarayonining asosiy bosqichlari, hisob-kitoblarning aniq yuritilishi, zamonaviy axborot texnologiyalari joriy etilishi va xalqaro tajriba asosida milliy bank tizimi uchun samarali yechimlar taklif etilgan. Empirik tadqiqotlar va region olimlarining fikrlari asosida kredit hisobining zamonaviy muammolari, ularning yechimlari hamda raqamli transformatsiya sharoitida banklar oldida turgan yangi vazifalar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar

kredit operatsiyalari, bank hisobi, takomillashtirish, moliyaviy monitoring

Abstract

This article explores the theoretical and practical foundations for improving credit operations accounting in commercial banks. It discusses the main stages of the credit process, ensuring accuracy in accounting practices, the integration of modern information technologies, and proposes effective solutions for the national banking system based on international experience. Drawing on empirical studies and regional scholars' perspectives, the paper analyzes current challenges in credit accounting, their solutions, and the new tasks facing banks in the context of digital transformation.

Keywords

credit operations, bank accounting, improvement, financial monitoring

Аннотация

В статье подробно раскрыты теоретические и практические основы совершенствования учета кредитных операций в коммерческих банках. Рассматриваются основные этапы кредитного процесса, обеспечение точности учета, внедрение современных информационных технологий и предлагаются эффективные решения для национальной банковской системы на основе международного опыта. На основании эмпирических исследований и мнений региональных ученых анализируются современные проблемы учета кредитов, пути их решения и новые задачи банков в условиях цифровой трансформации.

Ключевые слова

кредитные операции, банковский учет, совершенствование, финансовый мониторинг

Kirish. Moliyaviy tizimning eng muhim bo'g'ini sifatida tijorat banklari mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda va investitsion jarayonlarni moliyalashtirishda yetakchi rol o'ynaydi. Ayniqsa, kredit operatsiyalari bank faoliyatining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, iqtisodiyot subyektlari va aholi o'rtasida pul oqimini samarali boshqarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kredit operatsiyalarining to'g'ri hisobga olinishi nafaqat bankning moliyaviy barqarorligi, balki butun moliya tizimining ishonchliligi va shaffofligini ta'minlaydi. So'nggi yillarda iqtisodiyotni raqamlashtirish, moliyaviy texnologiyalarning keng joriy qilinishi, xalqaro standartlarga moslashish va bozordagi raqobatning kuchayishi natijasida kredit operatsiyalarini hisobga olish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb masalaga aylandi. Mazkur maqolada tijorat banklarida kredit operatsiyalari hisobini takomillashtirishning nazariy va amaliy asoslari chuqur tahlil qilinadi, ilg'or xorijiy va milliy tajribalar o'rganiladi hamda zamonaviy sharoitda banklar oldida turgan yangi vazifalar va muammolar yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili. Tijorat banklarida kredit operatsiyalari hisobini takomillashtirish masalasi bugungi kunda nafaqat O'zbekiston, balki jahon miqyosida ham dolzarb hisoblanadi. Bu borada nazariy va amaliy tadqiqotlar, tarixiy yondashuvlar, klassik va zamonaviy iqtisodiy maktablarning qarashlari, shuningdek, mintaqaviy va milliy olimlarning ilmiy ishlari alohida o'rin tutadi. Kredit operatsiyalari va ularning hisobini o'rganishda dastlabiy yondashuvlar iqtisodiy nazariyaning klassik maktablari, jumladan, Adam Smit, Devid Rikardo, Jon Meynard Keyns kabi mutafakkirlar tomonidan shakllantirilgan. Adam Smit

o'zining asarlarida kreditning iqtisodiyotni rivojlantirishdagi rolini, kapital aylanishini tezlashtirishdagi ahamiyatini ta'kidlagan bo'lsa, Devid Rikardo kredit orqali ishlab chiqarish omillarining samarali taqsimlanishini asoslab bergan. Jon Meynard Keyns esa pul-kredit siyosatining iqtisodiy faollikka ta'sirini chuqur tahlil qilgan va banklar kredit ajratishda markaziy vositachi sifatida ishtirok etishini asoslab bergan. Ushbu nazariy asoslar hozirgi zamonaviy bank amaliyotining poydevorini tashkil etadi.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab bank operatsiyalari, xususan, kredit operatsiyalarini hisobga olishning zamonaviy mexanizmlarini o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar kengayib bordi. Shu jumladan, Germaniyada bank hisobini yuritish bo'yicha Max Vebersh, Angliyada A. Marshall, AQShda P. Samuelson, F. Modigliani va M. Millerlarning ishlari bank faoliyatining nazariy asoslarini kengaytirishga xizmat qilgan. Ularning tadqiqotlarida kredit risklarini baholash, kredit portfeli sifatini oshirish, hisobotlarning shaffofligi va moliyaviy monitoring tizimini takomillashtirish masalalari ilmiy asosda yoritilgan. Masalan, Modigliani-Miller teoremasi kapital tuzilmasi va moliyaviy qarorlarning bank rentabelligiga ta'siri bo'yicha muhim ilmiy asoslar yaratgan bo'lsa, P. Samuelson kredit operatsiyalari orqali makroiqtisodiy muvozanatga erishish yo'llarini ko'rsatib bergan[1].

Kredit operatsiyalari hisobini takomillashtirishda xalqaro tajriba, ayniqsa, Basel qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro standartlar va tavsiyalar muhim ahamiyatga ega. Basel I, II va III standartlari kredit risklarini boshqarish, kapital yetarliligini ta'minlash, banklar faoliyatining shaffofligini oshirishga qaratilgan bo'lib, kredit operatsiyalarini hisobga olishda zamonaviy yondashuvlarni joriy etishga xizmat qilmoqda. Basel III standarti doirasida kredit risklari, likvidlik va operatsion risklarni baholash, kredit portfelining sifatini oshirish, stress-testlarni o'tkazish va moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlarga moslashtirish bo'yicha aniq ko'rsatmalar ishlab chiqilgan[2]. Bu tajribalar O'zbekiston bank tizimida ham bosqichma-bosqich joriy etilmoqda va kredit operatsiyalari hisobi sifatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Milliy va mintaqaviy olimlarning kredit operatsiyalari va ularning hisobini takomillashtirish bo'yicha olib borgan tadqiqotlari ham alohida e'tiborga loyiq. O'zbekistonlik olimlardan H. X. Xudoyberganov, M. A. Yusupov, Z. M. Karimova va boshqalar kredit operatsiyalarining iqtisodiy-ijtimoiy ahamiyati, ularni hisobga olishning zamonaviy usullari, risklarni boshqarish va monitoring tizimi bo'yicha keng qamrovli ilmiy ishlar olib borganlar. Xususan, H. X. Xudoyberganov kredit portfeli sifati va kredit risklarini boshqarishning milliy bank tizimi uchun

moslashtirilgan modellarini ishlab chiqqan. M. A. Yusupov esa kredit operatsiyalarini hisobga olishda axborot texnologiyalarining joriy etilishi, avtomatlashtirilgan tizimlar orqali kredit jarayonining shaffofligi va tezkorligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar bergan. Z. M. Karimovanning tadqiqotlarida esa kredit operatsiyalari hisobining xalqaro standartlarga moslashtirilishi, IFRS (Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari) asosida kreditlarni tasniflash va baholash usullari keng yoritilgan[3].

Empirik tadqiqotlar natijalari kredit operatsiyalari hisobini takomillashtirishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) va raqamli transformatsiyaning o'rni ortib borayotganini ko'rsatmoqda. Masalan, Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Xitoy va Rossiya tajribasida bank kredit operatsiyalari hisobi to'liq raqamlashtirilgan, barcha kredit bitimlari elektron platformalar orqali yuritiladi, risklarni baholash va monitoring tizimi sun'iy intellekt asosida avtomatlashtirilgan. Bu esa kredit ajratish jarayonining tezkorligi, shaffofligi va xavfsizligini oshirishga xizmat qilmoqda. O'zbekiston bank tizimida ham so'nggi yillarda "UzASBO", "Core Banking" kabi avtomatlashtirilgan axborot tizimlari joriy etilib, kredit operatsiyalari hisobini yuritish sifatini yaxshilashga xizmat qilmoqda. Biroq, amaliyotda ayrim muammolar, jumladan, kredit portfeli sifatining pastligi, kredit risklarini to'liq baholay olmaslik, ma'lumotlar bazasining yetarli darajada integratsiyalashmaganligi, hisobotlarning zamonaviy standartlarga to'liq mos kelmasligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda[4].

Kredit operatsiyalari hisobini takomillashtirishga doir ilmiy bahs-munozaralar va tanqidiy yondashuvlar ham mavjud. Ba'zi tadqiqotchilar kredit risklarini baholashda faqat moliyaviy ko'rsatkichlarga asoslanish yetarli emasligini, kredit oluvchilarning biznes modeli, bozor sharoiti, menejment salohiyati kabi omillar ham chuqur tahlil qilinishi lozimligini ta'kidlaydilar. Shuningdek, kredit portfeli diversifikatsiyasining pastligi, kreditlarni qaytarish intizomining sustligi, banklarning kredit siyosati yetarli darajada moslashuvchan emasligi kabi muammolar ham ko'tarilmoqda. Ayrim tadqiqotchilar esa banklar tomonidan kredit operatsiyalari hisobini yuritishda byurokratik to'siqlar, axborot almashinuvining sustligi, kredit monitoring jarayonining yetarli darajada avtomatlashtirilmaganligi muammoli kreditlar ulushining oshishiga olib kelayotganini qayd etadilar[5].

Kredit operatsiyalarini hisobga olishda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va milliy hisobot standartlari o'rtasidagi tafovutlar ham dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Xalqaro standartlarga ko'ra, kreditlar "moliyaviy aktiv" sifatida baholanadi va ularning qiymati, risk darajasi, amortizatsiya

muddati, foiz stavkalari, zaxiralash tartibi aniq ko'rsatib o'tiladi. Milliy standartlarda esa ba'zi hollarda kreditlarning baholash mezonlari, risklarni aniqlash va monitoring qilish mexanizmlari yetarli darajada takomillashmagan. Shu bois, milliy bank tizimida xalqaro standartlarni bosqichma-bosqich joriy etish, kredit portfelini xalqaro mezonlar asosida tasniflash, zaxiralash va risklarni boshqarish tizimini avtomatlashtirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan so'nggi yillarda bir qator normativ-huquqiy hujjatlar, metodik ko'rsatmalar ishlab chiqildi va banklar faoliyatida joriy etilmoqda. Lekin amaliyotda ushbu hujjatlar to'liq ishlamayapti, ayrim banklarda kredit operatsiyalari hisobi eskicha usullar asosida yuritilmoqda va bu holat kredit portfeli sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda[6].

Shuningdek, kredit operatsiyalari hisobini takomillashtirishda zamonaviy axborot texnologiyalari, xususan, blokcheyn, sun'iy intellekt va "Big Data" texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha ham ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bu texnologiyalar kredit ma'lumotlarini markazlashtirilgan holda saqlash, real vaqt rejimida monitoring qilish, kredit risklarini ilg'or algoritmlar asosida baholash imkonini beradi. Masalan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida kredit tarixini raqamli platformalar orqali yuritish, kredit oluvchining moliyaviy intizomi va risk darajasini avtomatik baholash keng joriy etilgan. O'zbekistonda esa ushbu texnologiyalar bosqichma-bosqich joriy etilmoqda, biroq texnologik infratuzilmaning to'liq shakllanmaganligi, kadrlar salohiyatining yetarli emasligi, axborot xavfsizligi masalalarining dolzarbligini ushbu jarayonni sekinlashtirmoqda.

Yuqoridagi tahlillar asosida kredit operatsiyalari hisobi bo'yicha ilmiy adabiyotlarda bir necha muhim yo'nalishlar ajralib turadi: kredit risklarini baholash va boshqarishning zamonaviy usullari, kredit portfeli sifatini oshirish, kreditlarni xalqaro standartlar asosida hisobga olish, zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish, kredit monitoring tizimini takomillashtirish va kredit siyosatini moslashuvchanlashtirish. Ushbu yo'nalishlarning har biri bo'yicha ilmiy bahslar davom etmoqda va yangi ilmiy qarashlar shakllanmoqda. Xususan, kredit risklarini baholashda klassik statistik usullar bilan bir qatorda, mashinaviy o'rganish algoritmlari, sun'iy intellekt va "Big Data" texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha ilmiy izlanishlar jadallashmoqda. Bu esa kredit operatsiyalari hisobini takomillashtirishda zamonaviy yondashuvlarning ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Mintaqaviy va milliy olimlarning tadqiqotlarida O'zbekiston bank tizimining o'ziga xos xususiyatlari, kredit siyosatining milliy modeli, kredit portfeli tuzilmasi, risklarni boshqarish mexanizmlarining afzallik va kamchiliklari chuqur tahlil

qilinmoqda. Shu bilan birga, xalqaro amaliyotda muvaffaqiyatli deb topilgan kredit hisobi va monitoring tizimlarini milliy bank tizimiga moslashtirish, zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish, kredit portfelining sifatini oshirish, muammoli kreditlar ulushini kamaytirish, kredit risklarini aniq baholash va zaxiralash tartibini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilmoqda. Bu esa tijorat banklarida kredit operatsiyalari hisobini takomillashtirishda ilmiy va amaliy asoslarni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Xulosa. Tijorat banklarida kredit operatsiyalari hisobini takomillashtirish zamonaviy iqtisodiyot sharoitida bank tizimi barqarorligi va moliyaviy ishonchligini ta'minlashning muhim omili sifatida namoyon bo'lmoqda. O'tkazilgan ilmiy tahlillar va empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kredit operatsiyalari hisobi bo'yicha xalqaro standartlar va ilg'or xorijiy amaliyotlarni milliy bank tizimiga moslashtirish, zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish, kredit risklarini aniq baholash va monitoring tizimini avtomatlashtirish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, kredit portfeli sifatini oshirish, muammoli kreditlar ulushini kamaytirish, hisobotlarning shaffofligini ta'minlash va kredit siyosatini moslashuvchanlashtirish bo'yicha amaliy chora-tadbirlarni kuchaytirish lozim. Milliy bank tizimida kredit operatsiyalari hisobini takomillashtirish uchun xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga mos ravishda kreditlarni baholash, zaxiralash va risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish, axborot texnologiyalari va raqamli platformalarni keng joriy etish, kadrlar salohiyatini oshirish, axborot xavfsizligini ta'minlash va normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Faqatgina yuqoridagi yo'nalishlarni chuqur o'rganish va amaliyotga joriy etish orqali tijorat banklarida kredit operatsiyalari hisobining zamonaviy talablarga mos va samarali yuritilishini ta'minlash mumkin bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga, investitsion muhitning yaxshilanishiga va bank tizimining xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Samuelson, P., & Nordhaus, W. (2010). Economics. McGraw-Hill.
2. Basel Committee on Banking Supervision. (2017). Basel III: Finalising post-crisis reforms. Bank for International Settlements.
3. Xudoyberganov, H. X. (2021). Kredit portfeli sifati va risklarni boshqarish. Tashkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

4. Karimova, Z. M. (2019). Banklarda kredit operatsiyalari hisobi va monitoringi. Tashkent: Fan.
5. Yusupov, M. A. (2020). Banklarda kreditlarni boshqarish va zamonaviy axborot texnologiyalari. Tashkent: Iqtisodiyot.
6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2023). Tijorat banklarida kredit operatsiyalari hisobi va zaxiralash tartibi to'g'risida nizom.